

Az Egyesült Államok külpolitikájának küldetéses természete

MAGYARICS TAMÁS

1953-ban született Budapesten. Történész, külpolitikai szakértő, az ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet tanárszervező egyetemi tanára.

A „fénylő város egy hegyen” az amerikai közbeszéd visszatérő metaforája lett a Zarándok Atyáktól Ronald Reaganig. Az Egyesült Államok történetében vezető politikusok és értelmiségiek ideológiai különbségekre és pártállásra való tekintet nélkül előszeretettel hangoztatták — és hangoztatják — Amerika egyediségét, kiválasztottságát, s ebből következően azt, hogy az Egyesült Államoknak küldetése van a világban. A küldetéstudat egyben erkölcsi felsőbbrendűségi tudattal párosult — és párosul még napjainkban is, noha az utóbbi évtizedek amerikai külpolitikája megtépázta Washington hitelességét ebben a tekintetben. Ez a küldetés nem kevesebb, mint az emberiség megváltása, a Jó uralomra juttatása az egész világon a Gonosszal, a Rosszal szemben. A puritánokat követően a 20. század elejéig a miszsió nagyrészt vallási köntösben jelentkezett, majd fokozatosan „világi” vagy „civil” vallás váltotta fel ezt a fajta retorikát. Kivételek azonban adódtak, elsősorban Ronald Reagan elnöksége idején, amikor az elnök elődeihez és utódaihoz képest sokkal gazdagabb bibliai referenciarendszerrel dolgozott.

A példaadásba vetett hit

A „fénylő város egy hegyen” az Egyesült Államok fennállásának első száz évében lényegében — a kontinentális terjeszkedéstől eltekintve — a példaadásba vetett hitre szorítkozott; ezt realista politikai alapon John Quincy Adams azzal egészítette ki, hogy Amerika „nem megy külföldre sárkányokat ölni” — amihez hozzátehetjük, hogy a kijelentés elhangzásakor, az 1820-as években, erre nem is lett volna képes. (A kontinentális terjeszkedésnek is, természetesen, megvolt a maga vallási-civilizatórikus-küldetéses alapja; elég, ha a John O’Sullivan újságíró híressé vált „sorsszerű elrendeltetésére” [*manifest destiny*] gondolunk, ami különben időben egybeesett [1845] az úgynevezett második Nagy Ébredéssel [*Great Awakening*], ami többek közt a protestáns misszionárius tevékenység robbanásszerű erősödésével is járt.) Az expedíciós képességre mindössze a 19. század végére tett szert az ország, s ekkor már a Spanyolországgal szemben kiprovokált háborúban megkezdte a korabeli brit és francia gyarmati politikára is jellemző civilizációs küldetés megvalósítását Kubában és a Fülöp-szigeteken. A tengerentúli expanzió egyik fő ideológusa a kongregacionalista Josiah Strong lelkész volt, William McKinley

¹Leo Ribuffo:
*Religion and American
Foreign Policy: The Story
of a Complex Relationship.*
The National Interest,
June 1, 1998
(elérhető az interneten).

Fordulat az 1910-es években

elnök (1897–1901) pedig kijelentette, hogy imádság útján kapott üzenetet Istentől, hogy emelje fel, civilizálja és tegye kereszténnyé a filippínókat. Kínában misszionáriusok alapozták meg az amerikai jelenlétet; ahogy Charles Denby, egy Kínában szolgálatot teljesítő diplomata megfogalmazta, „a hittérítők voltak a kereskedelem úttörői”.¹ Az ő nyomukban hirdette meg a századfordulón John Hay külügyminiszter az úgynevezett nyitott kapuk elvét, ami gyakorlatilag az Egyesült Államok — egyoldalú — követelése volt Kínában a külföldieket megillető egyenlő jogokért.

Az igazi fordulat gyakorlati, de még inkább elméleti téren az első világháború, pontosabban az 1910-es években, Woodrow Wilson elnöksége idején (1913–1921) következett be. Wilson elnöksége második évében leszögezte, hogy Amerika páratlan lehetőség előtt áll, hogy az a „fény” legyen a világban, amely majd az összes későbbi nemzedékre ráragyog, és hogy irányítsa az „emberiség lépteit” az igazságosság, a szabadság és a béke felé. Első külügyminisztere, William Jennings Bryan (1913–1915) a nemzetközi béke ügyét keresztény kötelességének tekintette, s ennek jegyében szorgalmazta a „lecsillapodási szerződéseket” (*cooling-off treaties*). Ez a hagyomány tovább élt: az 1930-as években az amerikai pacifista mozgalom jelentős mértékben támaszkodott a vallásra, és számos egyházi embert lehetett találni a tagjai között. Wilson felfogása szerint a nemzeteknek, az egyénekhez hasonlóan, eleget kell tenni magas erkölcsi követelményeknek — s az Egyesült Államok ebben a minta. Az elnök azonban nem hagyta a Gondviselésre, hogy ez a vízió megvalósuljon, és 1914 és 1918 között az amerikai haderő bevetésével kívánta „megtanítani a latin-amerikaiakat”, hogy „jó embereket válasszanak” Mexikóban, Haitin, a Dominikai Köztársaságban, Kubában és Panamában. A nagypolitikában azonban a „nagy háborúhoz” való csatlakozással lépett az Egyesült Államok a világ színpadára. Elveivel összhangban Woodrow Wilson az európai nagyhatalmak erkölcsi züllésében, még pontosabban azok államformájában látta a világégés elsődleges okát, mert szerinte a legerkölcösebb államforma a demokrácia, nem pedig a monarchikus berendezkedés. Ennek megfelelően az Egyesült Államok hadicélját mindenekelőtt abban jelölte meg, hogy a világot biztonságossá kell tenni a demokrácia számára. Ennek egyik legfontosabb biztosítékaként egy Nemzetek Szövetségét (Népszövetséget) kívánt létrehozni, amelynek támogatásán keresztül az Egyesült Államok vezető szerepet vállal „a világ megváltásában”.²

Woodrow Wilson liberális internacionalista elképzelése azonban megbukott, elsősorban azért, mert az Egyesült Államok még nem állt készen katonailag, gazdaságilag és politikailag arra, hogy globális hegemonként rá tudja kényszeríteni akaratát a nemzetközi közösség tagjainak többségére; továbbá az amerikai közvélemény túlnyomórészt izolacionista volt, a demokraták és a republikánusok közötti belpolitikai vita pedig túlságosan megosztónak bizonyult. Ráadásul az első világháborúban, legalábbis kezdetben, nehéz volt

²John B. Judis:
*The Chosen Nation:
The Influence of Religion
on U. S. Foreign Policy.*
Policy Brief 37,
March 2005
(elérhető: www.carnegieendowment.org).

erkölcsileg igazolni azt, hogy Washington olyan autokrata állammal lép szövetségre, mint a cári Oroszország; a II. világháborúban a „kényszerházasságot” Joszif Sztálin Szovjetuniójával könnyebben lehetett erkölcsileg megvédeni, hiszen a náci Németország könnyebben azonosítható Gonosz volt, mint a vilmosi Németország (jóllehet erre komoly erőfeszítéseket tett a korabeli amerikai, brit és francia propaganda). Ennek fényében Franklin D. Rooseveltt az amerikai világháborús részvételt meggyőzően tudta indokolni Németország és Japán ellen; ahogy a West Point-i katonai akadémián kijelentette: „a jó és a gonosz közötti konfliktusban veszünk részt”.³ A washingtoni vezetés egyben újfajta küldetést vállalt magára részben erkölcsi, részben realista politikai megfontolásból a tengelyhatalmakkal való küzdelemmel párhuzamosan. A velük szembenálló szövetségi rendszeren belüli egyik tudatosan háttérbe szorított törésvonal az amerikaiak és a britek között húzódott. Winston S. Churchill brit miniszterelnök hangsúlyosan kijelentette, hogy nem kíván a brit birodalom felszámolásához asszisztálni, míg Franklin D. Rooseveltt hasonlóképpen leszögezte, hogy az Egyesült Államok nem a brit (gyarmat)birodalomért harcol. Az amerikai antikolonialista politika a következő évtizedekben is folytatódott, amikor Washington a világháborút követően kialakult kétpólusú világban a nem kommunista megszállás és befolyás alatt álló világban megpróbálta érvényesíteni a wilsoni nemzeti örendelkezés, a törvények hatalma, valamint az emberi és polgári jogok elveit. Az elvek mentén folytatott, küldetéstudattal átitatott politizálás azonban alárendelődött a (nagy)hatalmi politika nem etikai alapon hozott döntéseinek. Így például az antikolonialista politika jegyében a briteket a háború után a sterling-övezet megnyitására kötelezték egy nagyobb összegű kölcsön ellentételezéseként, míg a gyarmati sorból felszabaduló, újonnan függetlenné váló országoknál kihasználták a gazdasági-befektetési lehetőségeket, politikailag pedig az ENSZ-ben egyfajta stabil szavazóblokkot próbáltak létrehozni velük együtt a kommunista tömbbel szemben.

Az „aranykor”

Az amerikai küldetéstudatra és erkölcsi alapra helyezett külpolitika „aranykorát” (legalábbis retorikailag) a korai hidegháború éveit, majd az úgynevezett második hidegháború jelentette Ronald Reagan elnöksége idején. A George F. Kennan nevével fémjelzett „feltartóztatási” politikát kezdettől fogva támadták a republikánusok, mindenekelőtt a későbbi külügyminiszter, John Foster Dulles (1953–1959) (aki egyben az Egyházak Világtanácsának a tagja is volt), erkölcsi és realista politikai alapon. Túlságosan passzívnak tartották a demokrata Harry S. Truman elnöknek (1945–1953) a kommunista államokkal szemben folytatott politikáját, mivel szerintük a demokrata adminisztráció nem próbálta visszaszorítani a kommunista befolyást, s nem tett erőteljes lépéseket a „rab nemzetek” felszabadítása érdekében. John Foster Dulles azonban nem volt teljesen következetes az erkölcsi normák érvényesítésében az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején sem: tűzön-vízen keresztül támogatta

Li Szin Man dél-koreai diktátort és a kínai vezetőt, Csang Kai-seket, noha, ahogy George Allen nagykövet megjegyezte, egyikük sem volt egészen „a demokratikus folyamatok bajnoka”. Az éles nyelvű Allen még megjegyezte, hogy John Foster Dulles úgy beszél, mintha „közvetlen vonala lenne Istenhez”.⁴ Dulles megatartása gyakorlatilag az amerikai (kül)politikai elitnek a nemzetközi ügyekhez való hozzáállását tükrözte, azaz a *Realpolitik* mindig felülkerekedett az erkölcsi megfontolásokon, amelyek döntő része megmaradt a retorika szintjén, illetve olyan gesztusokban merült ki, mint amikor Dulles az 1954-es genfi konferencián nem volt hajlandó kezét fogni az ateista, kommunista Csou En-lajjal. Dwight D. Eisenhower elnök (1953–1961) külügyminiszterével együtt a kommunizmussal való szembenállást és az általános emberi jogokat vallási tanokra vezették vissza: úgy vélték, hogy az emberi jogok és a szabadság Isten adományai, és Isten az Egyesült Államokat jelölte ki arra a szerepre, hogy megvédje ezeket a jogokat az egész világon.

Politikai és teológiai viták

Ebből logikailag következett, hogy a kommunista vezetések azért tagadják meg ezeket a jogokat az emberektől, mert ateisták, s szemben állnak a vallással. Meg kell azonban jegyezni, hogy a vallásról általában beszélt Eisenhower és Dulles, ugyanis az Egyesült Államokban ebben az időszakban bizonyos mértékben kiéleződött a teológiai és politikai vita a (főáramú) protestáns egyházak és a katolikus egyház között, ami gyengítette Washington vallási alapú erkölcsi pozícióját a világban. (John F. Kennedynek, az első katolikus vallású elnöknek védenie kellett magát az 1960-as elnökválasztási kampány alatt vallása miatt, ugyanis a katolikusokat sokan azzal vádolták, hogy az elsődleges lojalitásuk a Szentszéké, s nem az amerikai államé. A 2020 novemberében megválasztott Joseph R. Biden esetében katolikus vallása gyakorlatilag semmi szerepet sem játszott a politikai küzdelemben, ami nagy részben az amerikai társadalom nagyarányú szekularizálódására vezethető vissza.) Meg kell jegyezni, hogy a vallás közvetlenül csekély befolyással bírt az amerikai külpolitikára; inkább vallási közösségek, azaz érdekcsoportok azok, amelyek némi befolyást tudtak gyakorolni az amerikai döntéshozókra. Így például Csang Kai-sek rezsimjének a támogatásában misszionáriusok is szerepet kaptak, míg az 1950-es években Francis Spellman katolikus bíboros játszott szerepet abban, hogy elsősorban a katolikus egyház volt az, amely napirenden tartotta a vallás elnyomását a szovjetek uralma alatt lévő Közép- és Kelet-Európában. Az utóbbi évtizedekben a legismertebb ilyen tömörülés az amerikai zsidó cionisták és a keresztény cionisták közös fellépése Izrael támogatására minden körülmények között. (Erről a témáról a 2000-es évek közepén John Mearsheimer és Stephen Walt esszéje, majd könyve robbantott ki heves vitát. A két szerző állítása szerint az Egyesült Államok a Közel-Keleten, a saját érdekeivel szembemenve, elsősorban izraeli érdekeket képvisel.⁵)

A II. világháborút követően a wilsoni demokráciaexport, illetve demokráciaépítés komoly sikereket ért el a legyőzött Németországban

⁴Leonard Mosley: *Dulles. A Biography of Eleanor, Allen, and Foster Dulles and Their Family Network*. The Dial Press, New York, 1978, 256.

⁵John J. Mearsheimer – Stephen M. Walt: *The Israel Lobby and US Foreign Policy*. Penguin Books, London, 2007.

és Japánban — és részben Olaszországban is. Az akkori sikerek analógiájára az Egyesült Államok a következő évtizedekben máshol is megpróbálkozott ezzel a stratégiával, de az utóbbiak esetében eredményekről alig beszélhetünk. A döntő különbség több tényezőre is visszavezethető. Ezek közül az egyik a korábbi tengelyhatalmi célországok totális veresége és lényegében teljes mértékű kiszolgáltatottsága a győztesekkel szemben. A másik fontos elem a célországok korábbi gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális hagyományai, amelyek főleg Németország esetében rendkívül közel álltak a nyugati mintákhoz — kivéve a náci uralom 12 évét. Japán tradíciói ugyan távolabb estek a nyugati normáktól, de a 19. század utolsó harmadában kezdődött Meidzsi-restaurációval a japánok számos nyugati mintát vettek át a gazdasági struktúrát, a politikai berendezkedést, a hadseregszervezést stb. illetően. Röviden, nem nulláról kellett kezdeni a „nemzetépítést” és a „demokráciaexportot”, ellentétben a későbbi kísérletekkel az úgynevezett harmadik világban.

A II. világháború utáni időszak

A stratégiai realitások, a Szovjetunió katonai potenciáljának ugrásszerű növekedése, a nukleáris fegyverek jelentette egyfajta katonai egyensúly (a kölcsönösen biztosított megsemmisítés vagy a nukleáris terror egyensúlya) háttérbe szorította a részben vallási küldetésű amerikai külpolitikát a kommunista országokkal szemben, és felváltotta azt egy újnak mondható világi küldetés, a „nemzetépítés” (helyesebben inkább „államépítés”) az úgynevezett harmadik világban, ahol kevésbé fenyegetett közvetlen katonai összeütközés a Szovjetunióval. A szovjetek, inverz módon, ugyanezre törekedtek ugyanebben a térségben; a közvetlen katonai konfrontáció helyett az úgynevezett *proxy*-háborúk jellemezték a kort Vietnámtól kezdve a szovjetek afganisztáni háborújáig. Az amerikai „nemzetépítés” első alanya Dél-Vietnám volt, ahol egyrészt a kommunizmusnak mint ideológiának a terjeszkedését próbálták megállítani, másrészt a hatalmi politika szintjén az első délkelet-ázsiai „dominó” elestét kívánták megakadályozni. A dél-vietnámi „nemzetépítés” azonban belebukott azokba a tényezőkbé, amelyek aztán a hasonló jellegű amerikai törekvések kudarcát okozták Afganisztánban és Irakban a 21. század elején: az amerikai (nyugati) felfogás szerinti univerzális eszmék más kultúrákra kívülről való ráerőltetése szembekerült a helyi hagyományokkal, vallásokkal, eltérő társadalomszervezési elvekkel. A Vietnámban elszenvedett kudarc mély nyomokat hagyott az amerikai politikai elitben és a népben: a „Vietnám-szindrómán”, általánosságban, mindössze Ronald Reagan elnöksége alatt sikerült túllépni. A tanulságokat részben a Weinberger-, majd Powell-kritériumok vonták le: a volt védelmi miniszter, illetve az Egyesített Vezérkar volt főnöke (később külügyminiszter) megfogalmazása szerint az Egyesült Államoknak, többek közt, kizárólag jól megfogalmazott és megvalósítható politikai célok érdekében szabad háborúba lépni — s ezek között, hallgatólagosan, nem szerepelt a „nemzetépítés”. Sőt később, az Irak ellen 2003-ban meglehetősen homályos, hosszabb távú ter-

vek hiányában indított hadjárat ellen Colin Powell az „eltört cserépedény” metaforáját hozta fel. Azaz ha valaki eltör egy edényt, akkor az az övé lesz, és az ő felelőssége összerakni azt. Politikai nyelvre lefordítva: ha egy állam lerombol egy bárhogyan is működő politikai rendszert, akkor elvileg — és nemzetközi jogilag is — az illető állam felelőssége az elpusztított rendszer helyébe egy másik működőt létrehozni. Az Egyesült Államok ebben a tekintetben kudarcot vallott mind Irakban, mind Afganisztánban: a „nemzetépítés” és a „demokráciaexport” küldetéses politikája vereséget szenvedett az amerikai politikai elit hübrisze, felsőbbrendűségi tudata, rövid távú tervezése miatt.

Az utóbbi évtizedek

Az utóbbi évtizedek küldetéstudatra épülő amerikai külpolitikájának egyfajta csúcspontját a „neokonkonzervatívok” által szorgalmazott elvek gyakorlatba való átültetése jelentette. A neokonok szakítottak azzal a liberális felfogással, hogy az emberiség alapvetően jó; ellenkezőleg, a kiindulópontjuk az, hogy rossz — illetve nem mindenki. A zsidó-keresztény erkölcsi hagyományokból kiindulva a világot a jókra és a gonoszokra (rosszakra) osztották; ez a manicheus felfogás korábban, az 1980-as években, Ronald Reagannél jelent meg, elég itt híres „gonosz birodalom” beszédére utalni 1983 márciusából. A nagyjából ekkor induló neokonok — jelentős részben kiábrándult liberális, sőt volt trockista zsidó értelmiségiek (Irving Kristol, Norman Podhoretz és mások) — úgy vélték, hogy az Egyesült Államoknak nem elég példát mutatni, vagy a wilsoni liberális internacionalizmus szellemében multilaterális intézményeken keresztül érvényesíteni az amerikai értékeket és érdekeket, hanem Amerikának akár erő alkalmazásával is küzdeni kell a közös jó érdekében. Érvelésük szerint egy ország külpolitikája a belpolitikájának erkölcsi jellegét tükrözi, tehát a „gonosz” országok belső rendjét (is) át kell alakítani. Továbbá, az Egyesült Államok számára talán soha vissza nem térő kedvező történelmi pillanat nyílt az 1990-es években, amikor a Szovjetunió már nem létezett, de Kína sem erősödött még meg. A neokonok elérkezettnek látták az időt, hogy Washington a saját belátása szerint alakítsa át a világot (lásd Charles Krauthammer erre való felhívását 1990-ben⁶). Robert Kagan pedig arra buzdított, hogy Amerikának használni kell az erejét az egész világon.⁷

Noha Bill Clinton elnök (1993–2001) tanácsadói nem tartoztak a neokonok közé, az amerikai külpolitika küldetéses, felsőbbrendűséget hirdető hagyománya folytatódott, ami — többek közt — azt is jelzi, hogy az amerikai kül- és biztonságpolitikai elit alapján véve azonos platformon áll a célokat illetően, mindössze az eszközök megválasztásában fedezhetők fel különbségek. Így a Clinton-adminisztráció nemzetbiztonsági stratégiájának középpontjában a demokratikus államok körének bővítése állt, felidézve a wilsoni alapelvet, míg a kormányzatban általánosan elfogadott eszmévé vált az, amit Madeleine Albright külügyminiszter (1997–2001) úgy fogalmazott meg, hogy az Egyesült Államok „nélkülözhetetlen nemzet” a világon. Ez a neo-

⁶Charles Krauthammer:
The Unipolar Moment.
Foreign Affairs,
November/December
1990.

⁷Robert Kagan:
Of Paradise and Power.
A. A. Knopf
New York, 2003.

konzervatív és liberális elit a 2001. szeptember 11-i támadás után elérkezettnek látta az időt, hogy a tágabb Közel-Keletet egyfajta laboratóriumnak használva erővel szerezzen érvényt a „nemzetépítésnek” és a „demokrácia-projektnek”. Az elképzelés egyik, részben kimondatlan vallási célja az volt, hogy a térséget biztonságossá teszi Izrael számára: ha demokratikus államok vennék körül a zsidó államot, annak egzisztenciális fenyegetettsége megszűnne. Kezdetben George W. Bush (2001–2009), a középkori „szent háborúkat” is felidézve, egy ízben még keresztesháborúról is beszélt a (radikális) iszlám ellen, de ezt a retorikát gyorsan felváltotta egy modernebb, világiasabb érvrendszer a „gonosz tengely” ellen, amelyben több elem keveredett: radikális iszlám (Irán esetében), tömegpusztító fegyverek (Észak-Korea kapcsán) és a „haramia állam”, vagy politikailag korrektebb formában „kudarcot valló/vallott állam” (Irakot illetően). A Bush-doktrínaként ismertté vált stratégia magába foglalta még az unilateralizmust, azaz a nemzetközi szervezetek, így elsősorban az ENSZ illetéktelenségét amerikai nemzetbiztonsági ügyekben, valamint a nemzetközi jog fölé helyezkedést, amennyiben az Egyesült Államok nem vette figyelembe más országok szuverenitását. Más szavakkal: az amerikai vezetés a nemzetközi közösség fölé helyezte magát, és a világ ügyeiben magán kívül nem fogadott el felsőbb hatóságot, azaz a „törvény önmaga lett”.

A nemzetközi pozíciók gyengülése

Az afganisztáni és az iraki háború azonban a korábbiaknál élesebben mutatta meg, hogy a krauthammeri „unipoláris pillanat” elmúlt, az Egyesült Államok nemzetközi pozíciói fokozatosan gyengülnek. Utalásszerűen elég legyen itt megjegyezni a hatalom szóródását, Kína, Oroszország és más hatalmi központok megerősödését, az úgynevezett veszfáliai rendszer erodálódását (a nemzetállamok mellett számtalan nemzetek alatti és nemzetek fölötti szereplő jelent meg a nemzetközi életben), a technológiai forradalom következtében az információ „demokratizálódását”, s — részben ennek következtében — korábban soha nem látott számú ember bekapcsolódását a politikai folyamatokba, valamint az Egyesült Államokba mint „jótékony hegemonba” vetett hit gyengülését. Tudatosan vagy nem, de az Obama-adminisztráció (2009–2017) megkezdte az Egyesült Államok nemzetközi kötelezettségeinek leépítését, s ez a folyamat Donald Trump elnökségével folytatódott, aki már arról is beszélt, hogy az Egyesült Államok ugyanolyan „normális” ország, mint a többi, amelyet az érdekei irányítanak, s nem elvont, idealisztikus elvek. A jelek szerint az évszázados küldetéses, kimondatlanul erkölcsi felsőbbrendűséget hirdető külpolitika, elválaszthatatlanul összefonódva az országban korábban nem látott mértékű értékvesztéssel, illetve értékrelativizálódással, napjainkban már utóvédharcot folytat.